

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБОРОННОЇ ТА БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОСОЮЗУ

У статті розкрито основні передумови виникнення ідеї спільної безпекової та оборонної політики (ЄСПБО) ЄС. Проаналізовано механізми і тенденції формування ЄСПБО по ключовим історичним етапам. Досліджено стан сучасного розвитку цієї політики ЄС, виокремлено внутрішні тенденції провідних країн ЄС (Франції, Великобританії, Німеччини) стосовно подальшої реалізації ЄСПБО та їх можливого лідерства в ній. Зроблено висновки щодо дієвості та ефективності існуючої ЄСПБО.

Ключові слова: *Європейський Союз (ЄС), Європейська безпекова та оборонна політика (ЄБОП), Спільна європейська політика у сфері безпеки і оборони (ЄСПБО), НАТО, ОБСЄ, США, «мяка загроза».*

В статье раскрываются основные предпосылки возникновения идеи общей политики безопасности и обороны (ЕПБО) ЕС. Проанализированы механизмы и тенденции формирования ЕПБО по ключевым историческим этапам. Исследовано состояние современного развития этой политики ЕС, выделены внутренние тенденции ведущих стран ЕС (Франции, Великобритании, Германии) в отношении дальнейшей реализации ЕПБО и их возможного лидерства в ней. Сделаны выводы относительно действенности и эффективности существующей ЕПБО.

Ключевые слова: *Европейский Союз (ЕС), Европейская политика безопасности и обороны (ЕПБО), Общая европейская политика в сфере безопасности и обороны, НАТО, ОБСЕ, США, «мягкая угроза».*

The article describes the historical background of the European Common Security and Defence Policy (CSDP). It was analyzed the basic historical generating mechanisms and trends of ESDP. It was studied the situation of the recent development of this European policy, it was marked out the intrinsic tendencies of leading European countries (France, Great Britain, Germany) against the further realization of the CSDP and their leadership in it. It was analyzed the effectiveness and efficiency of the CSDP.

Key words: *European Union (EU), European Security and Defence Policy (ESDP), Common Security and Defence Policy (CSDP), NATO, OSCE, USA, «soft threat».*

Постбіполярний період характеризується глобальними перетвореннями у політичній, економічній, військово-стратегічній сферах, що призвели до трансформації міжнародної системи та побудови нової ієрархії відносин між її елементами. Вирішального значення у формуванні нового світового порядку набувають процеси глобалізації та всезростаючої взаємозалежності суб'єктів міжнародних відносин. Всі ці процеси призвели до становлення нової моделі міждержавних відносин – колективної безпеки.

З розпадом Радянського Союзу утворилася не лише нова модель міжнародної системи, а виникла і нова система безпеки. Перш за все, еволюціонували виклики та загрози безпеці. Зникло біполярне протистояння двох військових союзів, яке постійно загрожувало глобальною війною для

держав. До переліку загроз почали додаватися питання сепаратизму та екстремізму. Виник світовий тероризм, як явище, з яким країни не в силах боротися поодиночі. Постбіполярний період характеризується ще й виникненнями тяжких регіональних, а потім і глобальних економічних криз. Всі ці зміни призвели до того, що Європа почала звертати більшу увагу на проблеми регіональної та світової безпеки і пришвидшила консолідацію світу в цій сфері під своїм керівництвом.

Серед вітчизняних та зарубіжних авторів увагу даному питанню приділяють Копійка В., Шинкаренко Т. [6], Кордон М. [7], Басараб М. [8], Горбулін В. [11], Кондратюк С. [14], Корнієвський О. [16], Полтораков О. [22], Перепелиця Г. М., Рассоха Л. Л., Шелест Г. В., Максименко І. В.,

Мхитарян Н. І., Лозовицький О. С., Манжола В. А., Язикова А. А., Купріянов А. Б., Гур'єв А. А., Владімір Сокор, Рональд Асмус, Фабріціо Тассінарі, Рональд Хатто, Одетт Томеску та інші.

Метою даного дослідження є аналіз сучасної оборонної та безпекової політики Євросоюзу, процесу її історичного становлення.

Отже, скептики стверджують, що Західна Європа є захищеною у військовому плані і тому не потребує жодних нових безпекових утворень. З одного боку, Європу надійно захищає ядерна парасолька та збройні сили НАТО, яка є однією з найвпливовіших безпекових організацій сьогодні. З іншого боку, ще в 1975 році європейською безпекою почала займатися створена в м. Гельсінкі Рада з питань безпеки та співробітництва в Європі (яка потім перетворилася на самостійну безпекову організацію – ОБСЄ). Варто згадати також і про ООН, яка займає ключову позицію у підтриманні миру і стабільності не лише в Європі, але й у всьому світі. Але, розпал біполярної міжнародної системи призвів до великих змін в системі європейської безпеки. Насамперед, зникла загроза глобальної ядерної війни, а тому знизилось значення ядерних та звичайних збройних сил. Невеликі, мобільні, оснащені підрозділи швидкого реагування стали на практиці більш ефективними. Саме вони стали виконувати різні, малі за обсягом військові та невійськові завдання.

Якщо подивитись на НАТО, то організація і сьогодні має на меті саме глобальне безпекове спрямування (послаблення Росії, загрози ісламського світу, перешкоджання швидкому розвитку Китаю тощо). Саме тому, НАТО сьогодні залишає поза своєю увагою велику кількість проблем, які турбують сьогодні ЄС. Мова йде саме про так звані «м'які загрози», які хоча і не несуть небезпеку фізичному виживанню націй, проте можуть негативно позначитись на економічній стабільності та ускладнити соціально-політичну ситуацію в ЄС. Тому використання національних засобів (поліції та спецслужб) є малоефективним сьогодні. З іншого боку, очевидним є і те, що можливості ОБСЄ як безпекової організації є значно обмеженими. Вона хоч і має всі необхідні з точки теорії права атрибути, але організація не має міжнародної правосуб'єктності. Тобто ОБСЄ залишається лише політичним органом, рішення якого цілком залежать від політики держав-членів. Рішення ОБСЄ мають загальний рекомендаційний характер. Також виникає непевна ситуація тоді, коли рішення стосується країни, яка не є членом ОБСЄ. Попри вагомий політичний авторитет, ОБСЄ не має для втілення своїх рішень засобів примусового характеру – власних військових сил і тому вимушена апелювати в такому випадку до сторін, пропонувати посередництво або ж звертатися за допомогою до ООН чи НАТО. Окрім цього, Європейський Союз має певні сумніви з огляду на те, що окрім країн-членів ЄС, в згаданих організаціях помітний вплив мають й інші держави-учасниці. Саме тому у

провідних країн Західної Європи постало переконання у необхідності розбудови власної безпекової та оборонної політики.

Історію інтеграційних процесів в європейському безпековому просторі доцільно поділити на такі чотири етапи:

1. Етап після закінчення другої світової війни 1945-1949 рр.

Першою передумовою створення системи європейської безпеки після закінчення Другої Світової війни була загроза відновлення воєнних реваншистських настроїв у Німеччині. Після війни Західна Європа остаточно поступилася своїми лідерськими позиціями у світі на користь США та СРСР. Постало питання формування єдиної Європи, яка би змогла ефективно реагувати на виклики з боку США та СРСР. Одним з найактивніших провідників цих ідей став британський прем'єр-міністр Уїнстон Черчилль. Він ще в 1940 році, після вторгнення фашистської Німеччини до Франції, закликав до створення франко-британської організації різносторонньої співпраці, які б охоплювали сфери зовнішньополітичної, безпекової, оборонної, економічної та фінансової співпраці [25, с. 51].

Після 1945 року спустошені війною європейські країни не могли самотужки протистояти можливим реваншистським настроям в Німеччині, тому п'ять західноєвропейських країн (Бельгія, Великобританія, Люксембург, Нідерланди і Франція) ще до створення НАТО сформували свою воєнно-політичну організацію – Західний Союз [2]. Брюссельським договором 1948 року було засновано Європейське співробітництво в сфері безпеки для названих країн. Але початок відкритого протистояння СРСР та США змусили Європу фактично розділитися і прийняти сторону однієї з цих держав. Тому 4 квітня 1949 року п'ять держав, що підписали Брюссельський договір, а також США і Канада підписали угоду про створення Організації Північноатлантичного договору (НАТО) [17, с. 45]. Саме ця організація відсунула на другий план всі існуючі ідеї і договори про докорінно європейську безпеку та стала фактично єдиною безпековою організацією, яка б охоплювала західну Європу.

2. Етап «холодної війни» 1950-1991 роки.

Цей етап характеризуються активністю Європи у питаннях формування безпекових та оборонних структур, але в рамках політики НАТО. В 1950 році глава тодішнього французького уряду Р. Плевен презентував план створення європейської армії. Він передбачав злиття національних озброєнь західноєвропейських країн в єдину армію під єдиним європейським керівництвом. Рада НАТО дала згоду на розвиток проекту європейської армії, але було прийнято рішення про ліквідацію Західного Союзу, мотивуючи це поглинанням структурами НАТО даного союзу. Фактично США, використовуючи механізми НАТО, прагнули назавжди припинити намагання Європи створити

власні сили безпеки і поширити свій вплив на всю Західну Європу. Але в 1951 році з ініціативи французького прем'єр-міністра почалися переговори про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС). Договір ЄОС був підписаний 27 травня 1952 року шістьма учасниками (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН) [12, с. 32]. Передбачалося формування Збройних сил ЄОС з контингентів, які надавалися б у його розпорядження державами-членами. 23 жовтня 1954 року були підписані Паризькі угоди, які внесли зміни і доповнення до Брюссельського договору. Створений у його рамках Західний Союз був перетворений на Західноєвропейський Союз (ЗЄС) [12, с. 34].

Наступною характерною рисою цього етапу стала трансформація оборонного союзу в політичний. А саме, в 1970 році була утворена система Європейського політичного співробітництва (ЄПС), що являла собою міждержавний механізм взаємної інформації і політичних консультацій (не рідше одного разу на півроку) на рівні міністрів закордонних справ [1].

На початку 80-х років сформувалися нові політичні передумови, що призвели до трансформації системи безпеки не лише європейської, але і світової. Насамперед, трансформація відбулася через появу нових загроз, серед яких головне місце займала саме загроза ядерної війни. В разі такої війни театр бойових дій знаходився би саме на європейському континенті, що загрожувало не тільки обороноздатності країн, але і в цілому існуванню всієї європейської цивілізації. Саме тому європейська спільнота почала рух до розбудови відносин на принципах довіри, мирного співіснування та співробітництва в сфері європейської безпеки. Важливим моментом було й те, що західноєвропейські країни активізували діалог з відмінним до них політичним режимом, а саме з країнами Варшавського Договору. В 70-80 роки відбувався активний діалог, що привів до формування Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), нового інституційного механізму, який об'єднав майже всі європейські країни. Важливим етапом було підписання Гельсінського Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.) [8, с. 76], який містив основні напрями та принципи нейтралізації загрози виникнення широкомасштабної війни в Європі. В Акті було викладено спільне бачення таких шляхів країнами Заходу та країнами Варшавського Договору. В результаті підписання даного акту Західна Європа не лише знизила рівень політичної напруженості, але і фактично визнала існування іншого політичного і соціального устрою (країни ОВД). Насамперед, країни узгодили такі основні принципи нової європейської безпеки: мирне врегулювання спорів, повага до суверенітету, непорушність кордонів, невтручання у внутрішні справи держав тощо. Відтак, в основу модернізованої європейської безпеки було покладено ідею формування спільних цінностей для всієї Європи, на базі

яких будуть створюватись потім діючі механізми захисту від надзвичайних політичних і військових ситуацій.

3. Етап після закінчення «холодної війни» (1992-2000).

Головною передумовою видозмінення існуючої системи європейської безпеки стало зникнення біполярного протистояння, а саме розпад Радянського Союзу, що призвів до зникнення такої організації як ОВД. Тим не менш, не дивлячись на зникнення загрози нової світової війни і, навіть, глобального ядерного протистояння на світ почали з'являтися нові загрози європейській безпеці. Перш за все, почали виникати нові незалежні держави, що раніше були частиною єдиної великої держави – СРСР. Новий переділ кордонів викликав ескалацію регіональних конфліктів, а також утворення нового геополітичного ландшафту в Європі. «Вакуум» безпеки, що виник в результаті таких геополітичних трансформацій, створив сприятливі умови для загострення напруженості, виникнення зон потенційних та існуючих збройних конфліктів [11, с. 4]. Саме тому Європа була змушена повернутися до старих ідей та планів створення власної системи безпеки. Провідниками цього процесу стали Франція та Німеччина. Росія в даному контексті розглядалася не як ворог, а як союзник без якого не можливо було побудувати цілісної, а головне ефективної системи безпеки. Важливим моментом цього етапу також став успіх ЄС у сфері економічної інтеграції, що заклав міцний фундамент під самостійні воєнно-політичні проекти ЄС. В той же час країни ЄС зрозуміли свою неспроможність на той момент врегулювати конфлікти, що виникли в Європі без участі США.

У грудні 1991 року глави держав і урядів схвалили, а 27 лютого 1992 року підписали в місті Маастрихт Договір про Європейський Союз. У листопаді 1993 року Договір набув чинності. Визнавши, що система Європейської безпеки, яка функціонувала з початку 70-х років, не відповідає новим реаліям і вимогам, країни ЄС сконцентрували зусилля на її трансформації у Спільну зовнішню політику і політику безпеки. Остання була заснована в 1992 році згідно з Маастрихтським договором [15, с. 11].

У той же час вимальовується ще одна тенденція – визначення моделі безпеки XXI століття, яка породила суперництво між НАТО і ОБСЄ за право бути лідером у формуванні нової архітектури безпеки на європейському просторі. НАТО, звичайно, має більші можливості і потужності для розбудови та впровадження нової системи безпеки, але ОБСЄ як регіональна європейська організація з безпеки докладає всіх зусиль, щоб довести, що саме вона має стати ключовим гравцем в цьому процесі. ОБСЄ мала стати з'єднувальною ланкою між Сходом і Заходом, а також сформувати принципово нове середовище безпеки на базі спільних загальноєвропейських інтересів і європейських демократичних цінностей.

Але цей сценарій не знайшов реального відображення, натомість породивши негативну

тенденцію – послаблення впливу ОБСЄ на європейські процеси у сфері безпеки. Неспроможність ОБСЄ впоратись із завданнями ХХІ століття та «вакуум» безпеки в Європі спричинили процес трансформації конкуренції та розширення двох інших структур безпеки в Європі – НАТО та ЄС.

Не менш важливим стало створення в рамках ЄС спеціалізованих структур для забезпечення нормального функціонування СЗПБ/СЄПБО. Так, було створено Комітет з питань політики і безпеки (1999 р.), Військовий комітет (1999 р.), Військовий штаб (1999 р.). Також був заснований Європейський супутниковий центр (2001 р.) [8].

4. Постбіполярний етап (з 2001 року).

Протягом цього етапу у формуванні системи європейської безпеки виявилися три ключові тенденції:

- формування системи європейської безпеки на базі НАТО;
- намагання ЄС відокремити власну систему безпеки;
- конвергенція – об'єднання функцій ЄС і НАТО у питаннях формування європейської, а зрештою і глобальної безпеки [20, с. 37].

НАТО прагне створити міцний мирний порядок в Європі як політичними, так і військовими засобами. Ця тенденція залишається основною для політики НАТО у сфері безпеки. Наступною передумовою формування системи європейської безпеки на основі НАТО є погіршення загальносвітової ситуації, спричиненою ескалацією міжнародного тероризму. В результаті у форматі взаємовідносин всередині НАТО та ЄС формується нова тенденція, яка полягає у зміні пріоритетів, головним з яких стає боротьба з міжнародним тероризмом.

Однією з передумов, що об'єктивно стимулює збереження певного рівня трансатлантичної єдності, є історично обумовлена недовіра Росії до європейців, яка ще більше посилюється після приєднання до НАТО нових країн ЦСЄ. Крім того, представники цих країн вбачають небезпеку в тому, що імовірно дублювання функцій у сфері безпеки структурами ЄС негативно вплине на ефективність Альянсу, який розглядався країнами «нової Європи» [20, с. 38] як гарант стабільності та територіальної недоторканості.

Сучасні виклики небезпеці вимагають всеосяжних підходів, в яких військова та цивільна складові мають бути скоординованими. Тому в цьому аспекті стратегічне партнерство між НАТО та ЄС має безумовну пріоритетність. На підставі цього можна визначити тенденцію до формування системи європейської безпеки на ресурсній та здебільшого фінансовій базі НАТО. Вони разом з відповідною інфраструктурою передаватимуться у розпорядження європейського командування, яке може перебувати навіть поза межами Альянсу. А це в свою чергу диктує необхідність налагодження гнучкого механізму цієї передачі.

Інституційними передумовами формування системи європейської безпеки на основі безпеки ЄС стали саміти ЄС: у Санта-Марія-да-Фейра (19-

20 червня 2000 р.), в Лаакені (14-15 грудня 2001 року), у Севільї (21-22 червня 2002 р.) [22, с. 43]. Рішення та домовленості, прийняті на цих самітах, стали ключовими чинниками формування суто європейської системи безпеки.

Не менш важливою подією було підписання Лісабонського договору від 13 грудня 2007 року [8, с. 72]. Порівняно з попередніми договорами політиці у сфері безпеки та оборони відведено в ньому значне місце. Завданнями Лісабонського договору є так реорганізувати ЄС, щоб він був більш активним і дієвим в сфері міжнародної безпеки. Лісабонський договір ставить за мету створити посаду високого представника із закордонних справ і політики безпеки, яка об'єднає в собі колишню посаду члена Європейської комісії з іноземних відносин і посаду високого представника з питань закордонних справ і політики безпеки, а також обов'язки голови з питань Спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Створення посади високого представника із закордонних справ і політики безпеки викликано необхідністю забезпечити спадкоємність і єдність зовнішньої діяльності Союзу.

Окремо можна розглядати європейську безпеку до подій 11 вересня 2001 року і після цих подій. Терористичні атаки 2001 року у Нью-Йорку змусили весь світ і Європу зокрема серйозно поставитися до проблем безпеки. Після терактів у Мадриді (2004 р.) та Лондоні (2005 р.) ЄС прискорив розбудову системи європейської безпеки із залученням сучасних видів озброєнь для протистояння агресії ззовні [25, с. 53].

Однією з головних тенденцій у формуванні системи європейської безпеки на основі ЄС стала миротворча складова СЄПБО. Основну увагу ЄС зосереджує на питаннях, що стосуються прийняття рішень та парламентського контролю (на рівні Європейського парламенту та на національному рівні) за проведенням різного роду операцій у рамках СЄПБО.

Також важливою складовою безпекової та оборонної політики є плани додати до неї військову складову, що має здійснюватися через:

- формування інтервенційних військ ЄС;
- формування різних багатонаціональних частин і з'єднань;
- розвиток європейської індустрії виробників озброєнь;
- формування так званих «Battle Groups» (Бойових груп) [12, с. 34-35].

Формальною передумовою формування системи європейської безпеки на основі конвергенції стало встановлення відносин між ЄС та НАТО. Робочі відносини між ЄС та НАТО мають вирішальне значення для успішного урегулювання кризових ситуацій. Обидві організації встановили офіційні стосунки у січні 2001 року, але справжній прорив стався 16 грудня 2002 року у зв'язку з прийняттям Декларації ЄС-НАТО про Спільну європейську політику у сфері безпеки і оборони (СЄПБО) [1].

Домовленості, закріплені у спільному документі ЄС та НАТО «Берлін-плюс» [15, с. 8] дали змогу ЄС разом з НАТО почати розбудову системи європейської безпеки. Основна теза домовленостей полягає в узгодженні питань сумісності акцій ЄПБО і НАТО та усуненні можливого дублювання у використанні ресурсів. Окремо було обумовлено призначення представника ЄС на посаду заступника командувача військами НАТО на континенті, він також керує операціями, здійснюваними в рамках ЄС.

Можна підсумувати, що ідея СЄПБО значно еволюціонувала. Зародившись як бажання країн ЄС створити власний безпековий механізм без участі США, СЄПБО згодом набула значно конкретних обрисів. Попри те, що в основі СЄПБО покладено прагнення країн-учасниць збільшувати свій військовий потенціал (military capability), метою цієї політики не є створення військового блоку, який би загалом відповідав за мир і безпеку в Європі. СЄПБО не створить конкуренцію НАТО, бо її основною метою є перехід до нового рівня взаємин країн ЄС – рівня повноцінної політичної інтеграції. Разом з тим СЄПБО покликана стати інструментом гарантування «м'якої безпеки» від реальних чи потенційних «м'яких загроз» стабільності ЄС [10].

Проте, СЄПБО сьогодні має велику кількість проблем та недоробок. Почати варто з того, що у держав-членів ЄС існує фактичний поділ на «атлантистів» та «європеїстів» у питання європейської безпеки [9]. Так, Великобританія, Нідерланди, Португалія, Данія були завжди традиційними прихильниками атлантизму в сфері безпеки, а Франція, Італія, Іспанія та Греція – європеїзму. ФРН завжди намагалася балансувати, щоб не погіршувати відносини зі США. Цей розкол, зокрема, показала військова кампанія в Іраку 2003 року.

Загалом, СЄПБО є амбіційним проектом, який широко дискутується дослідниками у сфері міжнародних відносин та політиками. Значна група дослідників, таких як З. Бжезинський, С. Хоффман, Дж. С. Гульсман, ставить під великий сумнів майбутнє СЄПБО [25], вказуючи, передусім, на технічну відсталість національних армій країн ЄС від американських підрозділів НАТО в Європі. В. В. Леонов та М. В. Маркелов вказують, що європейські держави мають значний дефіцит сучасних засобів технічної розвідки і рекогносцирування, а також єдиної системи їх застосування. Окрім цього, невирішеною є проблема

використання підрозділами ЄС військово-технічних можливостей НАТО. Як підкреслює В. Є. Белашов, проблемою є також суперечність між країнами ЄС і США стосовно розподілу функцій та сфер компетенції ЄС і НАТО [22]. Грецький дослідник С. Ставрідіс звертає увагу на те, що досі не було чітко та остаточно визначено випадки використання, механізми фінансування, географічну сферу поширення СЄПБО [25]. Тому, наразі неможливо чітко сказати, яким шляхом надалі здійснюватиметься процес розширення СЄПБО – чи буде взято за основну ідею «збалансування» впливу США в Європі, як цього прагне Франція, чи альтернативну концепцію безпеки на основі використання невійськових заходів.

Ситуація в Європі сьогодні ускладнюється двома моментами: по-перше, економічною кризою в США (влітку 2011 року Президент Обама робив заяви, щодо можливого об'явлення дефолту) [22], по-друге, економічною та політичною кризою всередині самого ЄС, коли під загрозу ставиться саме існування даної організації. А таку думку, наприклад, висловлює голова Соціалістичного народного фронту Литви А. Палецкіс. Він вважає, що ЄС занадто швидко розширювався. В результаті у складі Союзу опинилися країни з повністю різним рівнем економічного розвитку і соціального захисту. Тепер, в період кризи, багаті держави мають «розкошелитися», щоб підтримати своїх більш бідних сусідів по ЄС, які опинилися на межі фінансової катастрофи, бо намагалися всіма засобами вижити в конкуренції з провідними країнами Європи. Палецкіс також зазначає, що якщо криза посилиться, то зберегти ЄС в його теперішніх рамках буде дуже важко, а може, і неможливо. Сьогодні чітко виокремлюються країни ЄС, які не лише не задоволені економічною ситуацією, але і геополітичною. Насамперед, це Польща і Румунія, що активно претендують на статус регіональних держав. Польща активно намагається посилити свої політичні позиції в Україні та Білорусії, особливо в прикордонних регіонах. А Румунія давно прагне відновити території, що держава втратила в 1940 році, перш за все Бессарабію. Саме тому, на думку деяких науковців, сьогодні існує вірогідність розпаду ЄС [25]. А на даному етапі, розвиток СЄПБО було призупинено для того, щоб розібратися з кризою всередині Союзу. СЄПБО не є сьогодні пріоритетним проектом, більш того, він потребує багато фінансових інвестицій, які ЄС сьогодні не може собі дозволити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nordam J. The Mediterranean dialogue: Dispelling misconceptions and building confidence / J. Nordam. – Режим доступу : <http://www.nato.int/docu/review/1997/9704-6.htm>.
2. Vertrag über die Europäische Union Amtsblatt Nr. – Juli 1992. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/de/treaties/dat/1992M/htm/1992M.html#0104000047>.
3. Vertrag von Amsterdam Amtsblatt Nr. – November 1997. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/de/treaties/dat/1997D/htm/1997D.html>.

4. Договор о Европейском Союзе от 7 февраля 1992 года с изменениями, внесенными Амстердамским договором от 2 октября 1997 года и Ницким договором от 26 февраля 2001 года. – Режим доступа : http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/uchred_docs/evr_soizuz_nice.htm.
5. Предварительный проект Конституционного договора (Конституции) Европейского Союза. – Режим доступа : http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/uchred_docs/project_const_es.htm.
6. Копійка В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : [навч. посіб.] / В. Копійка, Т. Шинкаренко, Л. Губерський. – К. : Знання, 2009. – 751 с.
7. Кордон М. Європейська та євроатлантична інтеграція України : [навчальний посібник] / М. Кордон. – К. : Центр учбової літератури. – 2008. – 172 с.
8. Басараб М. На противагу російському впливу: роль ЄС і США у формуванні майбутньої системи євроатлантичної безпеки та місце України у цьому процесі / М. Басараб // Політика і час. – 2003. – № 5. – С. 70–75.
9. Howorth J. The European Draft Constitutional Treaty and the Future of the European Defence Initiative: the Problem of Flexibility / J. Howorth // European Foreign Affairs Review. – 2004. – Nr. 9. – P. 483–508.
10. Military Sapability Commitment Conference. – Brussels. – 22 November 2004. – Режим доступа: http://europa.eu.int/comm/external_relations/cfsp/intro/gac.htm.
11. Горбулін В. Європейська безпека і можливий шлях послабити виклики і загрози / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2009. – 7 листопада. – С. 4.
12. Дзьобань О. Фундамент Європейської безпеки – воєнний / О. Дзьобань // Політика і час. – 2003. – № 9. – С. 30–39.
13. Єліссєв К. Стан виконання плану дій Україна-ЄС: здобутки і проблеми / К. Єліссєв // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 6. – С. 22–29.
14. Кондратюк С. Перспективи різних вимірів відносин Україна-НАТО в контексті Європейської безпеки / С. Кондратюк // Економічний часопис. – 2004. – № 11–12. – С. 25–26.
15. Кононенко М. Альтернативні шляхи забезпечення стратегічної безпеки ЄС / М. Кононенко // Віче. – 2010. – № 10. – С. 7–10.
16. Корнієвський О. Європейський вектор безпеки: роль України / О. Корнієвський // День. – 2005. – 15 березня. – С. 3.
17. Матеріали міжнародної конференції «Реформування сектору безпеки України: отриманий досвід» // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 3–4. – С. 4–160.
18. Нижник Н. Євроатлантична інтеграція України в контексті ключових факторів трансформації Європейського простору безпеки / Н. Нижник // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2005. – № 3. – С. 13–21.
19. Нижник Н. Євроінтеграція України в умовах ймовірного розвитку системи колективної безпеки / Н. Нижник // Україна-НАТО. – 2004. – № 4. – С. 19–28.
20. Палій О. Європейська система безпека не буває без НАТО / О. Палій // Політика і час. – 2007. – № 2. – С. 37–39.
21. Пирожков С. Шляхи реалізації державної політики у сфері національної безпеки України в контексті Європейської та Євроатлантичної інтеграції / С. Пирожков // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 4. – С. 9–11.
22. Полтораков О. В очікуванні європейської безпеки / О. Полтораков // Зовнішні справи. – 2011. – № 4. – С. 42–45.
23. Радецький В. Європейська та євроатлантична інтеграція України як важливий фактор національної безпеки держави / В. Радецький // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 5. – С. 42–44.
24. Савін С. Роль США у формуванні нової архітектури європейської безпеки / С. Савін // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 4. – С. 149–153.
25. Толстов С. Європейська безпека в умовах багатопольярного світу / С. Толстов // Зовнішні справи. – 2010. – № 3–4. – С. 50–54.
26. Хилько О. Європейська безпека під знаком Росії / О. Хилько // Зовнішні справи. – 2010. – № 11–12. – С. 15–19.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб, д.політ.н., проф. О. В. Шевчук

© Логвиненко Ольга Миколаївна, 2011 р.

Стаття надійшла до редколегії 22 жовтня 2011 р.